

2000 - nr.

8

TREMA

Tijdschrift voor de
RECHTERLIJKE MACHT

- De officier van justitie en klachten over politie-optreden
- Haarlemse rechtbank-president Bakker, een rechter uit roeping
- Rekrutering en (permanente) educatie van de rechtsprekende macht in vijf landen
- Geen eenduidige rechtspraak voor de gewezen verdachte
- Het mirakel van Utrecht
- De forensisch deskundig in Nederland
- Literaire rechtspraak

oktober

NEDERLANDSE VERENIGING VOOR RECHTSPRAAK
'S-GRAVENHAGE

W.E.J. TJEENK WILLINK
KLUWER DEVENTER

Het mirakel van Utrecht

Geen modern kantorenblok en evenmin een streng, klassiek paleis van justitie, maar een intrigerend gebouwencomplex dat de burger tegemoet treedt met de vertrouwenwekkende ondertoon: hier wordt in naam van de gemeenschap recht gesproken. Bovendien een gebouwencomplex dat afstand neemt van het naburige, moderne Hoog Catharijne, in plaats daarvan doelbewust de aansluiting in tact houdt met de oude binnenstad en zo een brug slaat naar het nieuwe Utrecht. Hoe krijgt iemand het voor elkaar?

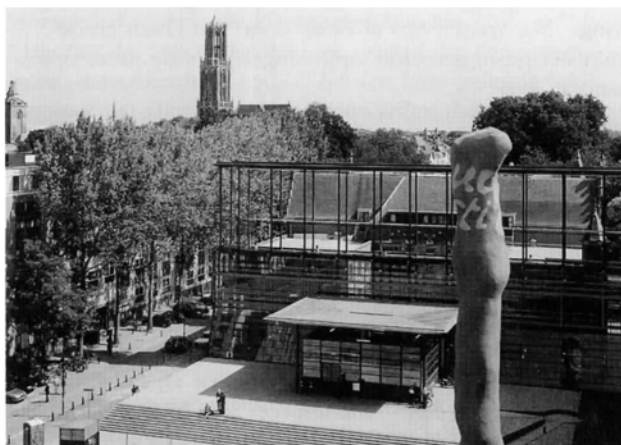
Daarvoor moeten we te rade gaan bij het echtpaar Cor en Sybille Kalfsbeek. Hij, de architect, en zij, de binnenhuisarchitect, ontwierpen – gebruik makend van twee bestaande, markante gebouwen, het Van Lokhorstlaboratorium en het voormalige HBS-gebouw – het nieuwe onderkomen van onder meer de Utrechtse arrondissementsrechtbank en het Openbaar Ministerie, dat inmiddels met recht het mirakel van Utrecht genoemd kan worden. Een gesprek met de scheppers.

TERUGBLIKKEND valt vast te stellen dat de overheid ongeveer halverwege de jaren zestig bewust of onbewust het onderscheid tussen haar eigen gebouwen en andere gebouwen lijkt te hebben losgelaten. Stadshuizen werden ingeruild voor stadskantoren en paleizen van justitie met hun vaak imponerende zuilenfront en op het timpaan meestal wel een strenge Vrouwe Justitia in kloeke afmetingen, vanzelfsprekend met zwaard, weegschaal en blinddoek, transformeerden zich tot justitiekantoren; op zijn best herkenbaar aan een bord met daarop 'Gerechtsgebouw. Melden bij de portier'. Zoals het geval is bij de overigens fraaie nieuwe huisvesting van de rechtbank te Rotterdam aan de Kop van Zuid.

Hoe die cultuuromslag uiteindelijk haar beslag kon krijgen laat zich minder goed verklaren. Het zou kunnen dat op de golven van de democratisering de overheid vooral burger onder de burgers wilde zijn. En om die rol te kunnen spelen, diende de overheid de burger niet langer tegemoet te treden in de oude vormen, die vooral herinneringen opriepen aan een regentesk tijdperk. Nee, zoveel was duidelijk: dat niet meer. Maar hoe dan wel?

Eigenlijk is ook die vraag niet te beantwoorden. Het enige wat we kunnen vaststellen is dat de overheid geen eigen architecten meer in dienst heeft. De rijksbouwmeester is regisseur geworden en de uiteindelijke beslissing over het uiterlijk van een overheidsgebouw is gedelegeerd aan een ondoorzichtig geheel van architecten, projectontwikkelaars, kunstenaars, ambtelijke adviseurs en wat niet al, waarop de overheid en de gebruiker maar in beperkte mate greep heeft.

Hoofdingang/Vrouwe Justitiaplein 1

* Rechter te Utrecht

Fotografie: Joop van Reeken Studio/Andy Mason
Bron: Catharijne Koerier

Hoe het in Utrecht is gegaan, zal hier verder niet uit de doeken worden gedaan. Die geschiedenis is bar ingewikkeld. Van de vele ontwerpen voor een nieuw gerechtsgebouw sneuvelde de een na de ander. Maar uiteindelijk was het de architect Kalfsbeek die kans zag het mirakel te bewerkstelligen een gebouw te ontwerpen, dat zowel herkenbaar is als overheidsgebouw en tegelijk ook verrassend eigentijds is. Voor Kalfsbeek geldt, zo blijkt, dat een gerechtsgebouw ook niet zomaar een gebouw moet zijn dat meedoet aan de moderne kantoren glitter. Voor hem heeft het recht een eigen plaats en positie in de samenleving en dat behoort volgens de architect ook tot uitdrukking te worden gebracht in zijn onderkomen, ook al wijkt zijn kijk af van wat men in traditionele zin onder een gerechtsgebouw verstaat.

Kalfsbeek: "Ik wilde vooral een humaan gebouw ontwerpen, niet een paleis van justitie. Dat vindt ik te dwingend, te formeel. Dat is me veel te zwaar. In zo'n gebouw ben je als het ware al gestraft voordat je er binnen komt. Ik

Catharijnesingel/Van Lokhorstgebouw

geloof ook niet in de hiërarchie, zoals die vroeger gold. Het ging mij erom de burger het gevoel te geven dat het hier om een gebouw gaat waarin mensen met elkaar recht spreken. Je zou het een soort theater kunnen noemen."

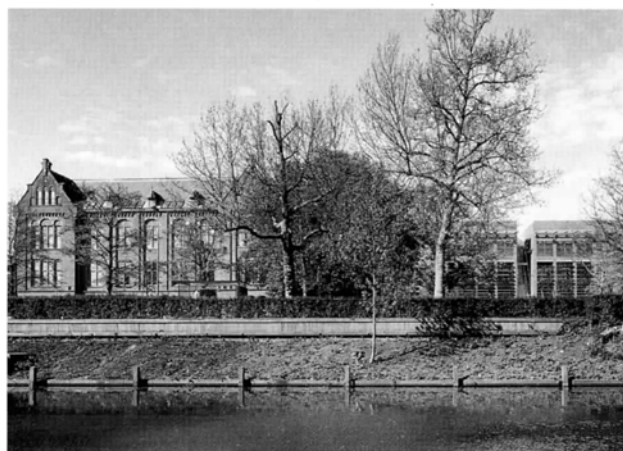
"In het verlengde daarvan ligt het ook voor de hand dat je het recht ziet als een onderdeel van de stad. Vandaar dat ik aan de Catharijnesingel ook bewust de aansluiting met de binnenstad in tact heb willen laten en zelfs heb onderstreept. Ik heb me om die reden ook verre gehouden van de projectontwikkelingsfeer, van het grote geld. Er waren al afspraken in die sfeer gemaakt, maar ik heb er tegen gevochten. Ik stelde me op het standpunt: het publiek komt niet naar een modern kantorenblok, maar komt vooral voor het rechtspreken. Zo simpel is het."

Maar met deze visie heb je nog geen gebouw met daarin gehuisvest de Arrondissementsrechtbank, het Openbaar Ministerie, de Centrale Raad voor Beroep, stafdiensten en de Commissie Gelijk Behandeling. In verband met ruimtegebrek is het kantongerecht op het St. Jans Kerkhof gebleven. Want naast het feit dat de architect zijn visie aan de man/vrouw moest brengen, was hij ook nog eens een keer gebonden aan heel wat vaste gegevens. Zo diende hij respect te hebben voor twee monumenten, het Van Lokhorstgebouw en het voormalige HBS-gebouw. Samen zouden die een integrerend onderdeel moeten zijn van het nieuwe gerechtsgebouw.

Dat is geen geringe opgave als men bedenkt dat het om twee totaal verschillende gebouwen gaat. Het Van Lokhorstgebouw was oorspronkelijk een Laboratorium voor

Anorganische Scheikunde en Gezondheidsleer. Het gebouw (1892) is genoemd naar zijn ontwerper, de voormalige rijksbouwmeester Jacobus van Lokhorst, en is uitgevoerd in een consequent doorgevoerde Hollandse renaissancestijl van rond 1600. Het gebouw is opvallend door de strikt toegepaste symetrie en door de gevel met de portretmedallions van beroemde scheikundigen. De beeltenissen van de jonge koningin Wilhelmina, die het gebouw in 1909 opende, en regentes Emma prijken op de rijk geornamenteerde (voormalige) entreepartij. De uit rode baksteen uitgevoerde binnengangen, voorzien van een roodbruine tegellambrisering zijn bijzonder door hun tevens in rode bakstenen uitgevoerde overwelling. Alleen de zandkleurige gesausde speklagen (natuursteen) doorbreken het ietwat sombere geheel. Het voormalig HBS-gebouw is een sober en strak uitgevoerd klassiek ogend gebouw. Toch geven de hoge plafonds, de ruime gangen en de zware lambriseringen dat gebouw een aparte uitstraling.

Daar komt bij, dat weet iedereen: oude gebouwen vreten ruimte. Dat staat weer haaks op de moderne functio-

Voormalig HBS-gebouw en zittingszalencomplex

nele opvattingen dat alles zich moet kunnen afspelen op een voorgeschreven aantal vierkante meters, zodat een architect al gauw in ruimteproblemen komt. Voeg daar nog eens bij dat het geheel moest passen in een bestemmingsplan. Dat betekende dat de hoofdingang niet op de Catharijnesingel mocht komen, zoals Kalfsbeek graag had gewild. Bovendien bracht het met zich dat er achter het gerechtsgebouw woningen moesten komen. Het zal duidelijk zijn dat we hier te maken hadden de kwadratuur van de cirkel. Toch heeft dit alles Kalfsbeek niet ontmoedigd.

Kalfsbeek: 'Die oude gebouwen betekenden voor mij de voornaamste oriëntatie op de stad. Daarom heb ik daartussen het nieuwe rechtszalenblok geprojecteerd. Zodat iedereen kan zien: daar gebeurt het. Achter het rechtszalenblok, afgegrensd door het Van Lokhorstgebouw en het HBS-gebouw ligt een (voor)tuin met prachtige bomen. Dat groen is inmiddels afgegrensd met een schitterend hekwerk, een schepping van de Britse kunstenaar Nicolas Pope, die zo een grensmarkering aanbracht tussen de publieke- en de private ruimte. Het is fantastisch mooi geworden. Het hekwerk is van handgemaakt aluminium en danst als het ware tussen de bomen door. Het lijkt een sliert mensen die toekijkt, opkijkt, bekritiseert of instemt met wat de rechtspraak te bieden heeft.'

Maar de grootste opgave was misschien nog wel de twee gebouwen te verbinden en bovendien de hoofdingang te verleggen naar de achterkant. Dat was noodzakelijk om de achterliggende wijk aan te sluiten, erbij te betrekken en ook wel om verkeerstechnische redenen.

Het zittingszalencomplex

Die puzzel loste Kalfsbeek op door de achterzijde van het Van Lokhorstgebouw om te vormen tot de voorkant, door hier de hoofdingang te plaatsen. De entree bestaat uit een groot bordes met een veertig meter brede trap. Het voormalig HBS-gebouw werd naar achteren verlengd. Dat geheel koppelde hij weer met één van de opvallendste elementen van het ontwerp: een indrukwekkende glazen corridor van vijf verdiepingen hoog en honderdveertig meter lang. Deze glazen blikvanger die op de begane grond 5.40 meter breed is en op de tussenverdiepingen 3.60 meter, noemt hij de drager. Door brugconstructies en open vloeren waar planten hun gang kunnen gaan, ziet het er fris en beweeglijk uit. Alle gebouwen komen op die drager uit. Aan de Catharijnesingelzijde het zittingszalencomplex, aan de kant van de ingang de vier kantoorgebouwen, door Kalfsbeek consequent 'vingers' genoemd.

Kalfsbeek: 'De drager is essentieel voor het gehele gebouw, op die manier kon ik twee monumenten integreren. Nieuw en oud vormen zo samen een herkenbaar

Zijaanzicht Van Lokhorstgebouw met drager

beeld: de rechtbank. Bovendien kon ik door die transparante constructie het fraaie uiterlijk en de eigen sfeer van de Catharijnesingel handhaven. Met dit concept ontstonden er ook dwarslijnen naar achteren, zodat de achterliggende woonblokken ook gingen meedoen. Op deze manier worden de twee oude monumenten door de hele omgeving ondersteund. Door het gebruik van glas en antracietkleurige verbindingen laat de drager zien dat verschillende gebouwen door een dynamische structuur met elkaar zijn verbonden'.

Ook in een ander opzicht is de drager van belang. Zij ondersteunt volgens Kalfsbeek de uitstraling van de rechtbank naar de omgeving.

Overigens heeft de (nieuwe) voorkant in de visie van Kalfsbeek toch nog genoeg smool gekregen om samen met de andere gebouwen te kunnen spreken van een echt plein, inmiddels al gedoopt tot het Vrouwe Justitiaplein. Het heeft enige allure gekregen met een monument van de eerdergenoemde Nicolas Pope, een autonome zuil in enigszins slappe vormen, 27 meter hoog. Stiekem hebben zowel de heer als mevrouw Kalfsbeek plezier om dit monument. Zo heeft Kalfsbeek het over 'het zwoele been van Vrouwe Justitia met een gouden kousenband.' Waarop mevrouw Kalfsbeek het niet kan nalaten er aan toe te voegen: "Het is zo te zien wel het been van een middelbare vrouw, hoor. En ik ben ook beducht voor de roze kleur." Maar daar wil haar echtgenoot weer niets van weten: "Ik ben juist blij dat er op dat kille plein een dominant, zelfstandig object komt. Met wat grote bomen erbij komt er dan misschien nog iets van terecht."

Ook de binnenhuisarchitect Sybille Kalfsbeek is tevreden over het geheel. De verschillende delen van het gebouw hebben ieder een eigen sfeer in architectuur en functie gekregen, wat door de inrichting nog benadrukt is: "Door

Het hek van Nicolas Pope

die verschillen te intensiveren, ja eigenlijk uit te buiten, gaat het geheel leven. Je kunt het vergelijken met een dorpsgemeenschap: ieder heeft zijn eigen buurtje."

Het is haar ook meegevallen dat het zo kon: "In de beginfase van het ontwerp was er nog geen sprake van kantoorinnovatie. Men wilde toen juist in het meubilair en de inrichting tot uitdrukking brengen dat de organisatie een geheel is. Alles moest er hetzelfde uitzien. Maar de karakters van de verschillende gebouwen zijn al zo verschillend daar kun je niet één sausje overheen gieten. Bovendien is het prettig om in zo'n groot gebouw het gevoel te hebben van het ene naar het andere te kunnen gaan. Een overgang in sferen dat heeft ook met levendigheid te maken."

Een rondgang door het gebouw met deze architect bewijst haar stelling. Het enige gebouw dat toegankelijk is voor het publiek, naast de kortgeding-zalen en de enquêtekamers op de begane grond in het Van Lokhorstgebouw is het zittingszalencomplex, gesitueerd recht tegenover de

De drager richting Centrale Balie

Centrale Balie in de drager. De wachtruimtes hebben zoals Kalfsbeek zegt een 'warme serene sfeer'. Die sfeer wordt hoofdzakelijk bepaald door de parketvloer. De inrichting is verder sober gehouden: kunststoffen donkergrijze stoelen vast op een stang. De bodebalies zijn uitgevoerd in licht eiken. Sybille Kalfsbeek is zichtbaar aangedaan als ze opeens ziet dat boven de bodebalie een doodgewone kalender hangt. Resoluut zegt ze: 'Zo'n ding hoort in een autowerkplaats'. Ook verder tijdens de rondgang kan ze het niet nalaten af en toe op te merken dat de door gebruikers aangebrachte 'verfraaiingen' niet zo door haar zijn bedacht. Aangekomen in de grote zittingszaal begint ze zelfs direct de stoelen op de juiste plaats te zetten.

Sybille Kalfsbeek: 'Ik wilde bij de inrichting van de grote zittingszaal niet historiseren, niet naäpen. Met gebruikmaking van referenties moest het geheel een moderne eigentijdse uitstraling hebben'. De vloerbedekking is donkergrijs. De stoelen voor de advocaten zijn donkergrijs en voor de verdachten rood. Mevrouw Kalfsbeek: 'Je zou kunnen zeggen: de verdachten staan er gekleurd op'. Het podiummeubilair is door haar ontworpen: de met licht eikenfineer beklede rechterstafel is rechthoekig van vorm met voor de drie rechtersplaatsen een gebogen gematteerde staalplaat. Ze zegt ervan dat de 'kracht van de rechtspraak zo sterk is dat het lijkt of de tafel zweeft'. Haar man vindt juist dat de vormgeving van het podiummeubilair de rechtspraak relativeert. De ronde tafel van de officier staat op afstand van de rechterstafel. Het bijzondere van de grote zittingszalen in het zittingszalencomplex is

dat de zalen over de volle lengte aan één zijde van glas zijn, weliswaar vanwege veiligheidsoverwegingen voorzien van houten horizontale lamellen aan de buitenkant, maar volgens Kalfsbeek is het uniek voor Nederland, dat het gerechtsgebouw geen inpandige zittingszalen heeft.

De kleurstelling in het Van Lokhorstgebouw is aangepast aan het karakter van het gebouw. De vloeren van de bestaande en nieuwe gangen waren of zijn voorzien van zwart/wit natuursteen. In de vertrekken werd blauw tapijt gelegd. De paneeldeuren zijn in dezelfde blauwe kleur geschilderd. De verdieping is lichter van kleurstelling. De deuren zijn okerkleurig, de vertrekken hebben een okerkleurig tapijt en de gangen zijn met eiken parket belegd. De zolder met de vergaderruimtes en het restaurant hebben een naturelkleurige uitstraling: lichte wanden, zandkleurige gordijnen en vloeren. De houten bekapping van het gebouw is in de kantine zichtbaar gelaten.

De sobere sfeer van het voormalige HBS-gebouw heeft Sybille Kalfsbeek bepalend doen zijn voor de kleur- en materiaalkeuze. Op de gangvloer van de begane grond is

De grote zittingszaal

de originele granieten vloer blijven liggen. Voor de gangen van de verdieping is gekozen voor blauw/groen marmoleum, in de kantoren ligt blauw/groen tapijt. De hoge plafonds en het bovendeel van de wanden is in een donker-groene kleur gesausd, zodat het plafond optisch wordt verlaagd. Een beetje somber, beaamt Sybille Kalfsbeek.

In het gebouw wordt door enkele onderdelen gewerkt volgens het principe van kantoorinnovatie. Voor zover er kantoorcheidende wanden in de vingers zijn, zoals bijvoorbeeld in de kantoorvingers waar de rechters werken, zijn deze uitgevoerd in aluminiumkleurig staal. Alle kantoren zijn voorzien van schuifwanden van glas met een ondoorzichtig gedeelte op ooghoogte. In het middengebied in de vingers bevinden zich spreekkamers (van glas), lage zitjes of een ronde of lange tafel met daarboven een designlamp. Op elke verdieping is een pantry met twee automaten voor koffie en frisdank. Bij de pantry zijn lage zitjes of een bank gesitueerd. Op de vloer in de vingers ligt tapijt, geel en oranje in zebra patroon.

Al en met al is het een levendig geheel geworden, een kloek gebouw, dat de eigenheid en de betekenis van het recht voor de samenleving wil onderstrepen. Aan het Vrouwe Justitiaplein/de Catharijnesingel te Utrecht heeft een mirakel plaatsgevonden. Daar heeft een overheidsgebouw kans gezien te ontsnappen aan de glitter van het moderne kantoorwezen. En voor zover bekend, tot volle tevredenheid van de gebruikers van het gebouw.